

Şer'iyye Sicillerine Göre Antepteki Câmii ve Mescit Vakıfları (1880-1900)

The Mosque and Masjid Waqfs of Antep According to the Judicial Registers (1880-1900)

Sibel KUNDAKÇI*
Kastamonu Üniversitesi

Özet

Vakıf, kuruldukları şehir ve kırsal alanda hizmet alanlarına göre dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağlayan bir müessesedir. Bu sayede, özellikle Osmanlı şehir yaşamı her dönem canlılığını korumuştur. Bu çalışmada, 1880 ve 1900 yılları arasında Antep'te bulunan cami ve mescit vakıfları Antep şer'iyye sicillerine göre değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antep, vakıf, şer'iyye sicilleri, câmii, mescit

Abstract

Waqf is a foundation providing actualization of religious, cultural, social and economical activities according to service areas in the cities and the rural areas where they are established. As a result of this, the city life of Ottoman had continued its vividness in every period. In this study, it will be worked to present the mosque and the masjid waqfs of Antep between the years 1880 and 1900 according to the judicial (şer'iyye) registers of Antep.

Key Words: Antep, waqf, judicial (şer'iyye) registers, mosque, masjid

Giriş

Osmanlı müessesesi ve medeniyetinin en önemli yapı taşlarından birisi de vakıf sistemidir. Özellikle şehirlerin kurulması ve gelişmesini sağlayan, yine şehirlerde bir taraftan dinî, kültürel, ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarıyla ilgili her türlü hizmeti yerine getiren ve diğer taraftan fiziksel mekânların oluşmasını sağlayan vakıflardır. Vakıf sözlükte, "bir mülkü ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmek" anlamına gelmektedir (Pakalın 2004: 577). Yine tanımın mahiyetini genişletecek şekilde vakıfla ilgili şunlar ifade edilebilir; insanların çoğalmasıyla birlikte yardımlaşma fikri de ortaya çıkmış ve önce mezarlıklar, yollar, kuyular, havuzlar, sarnıçlar sonra köprüler ve çeşmeler ve daha sonra da dinî ve uhrevî yapılar oluşmaya başlamıştır. İnsanî hisler bu şekilde yardımlaşma ile hayırlı işler yapmaya sebep oldukça ilaveten kervansaraylar ve imaretler yapılmıştır. Okuma

* Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: skavakli@kastamonu.edu.tr

ve yazmanın yani eğitimin öneminin anlaşılmasıyla mektepler, medreseler, kütüphaneler, hayır ve ilimin karışık örneği olmak üzere hastaneler inşa edilerek, ilim ve medeniyet fikri, vakıf namına çok çeşitli hayır müesseseleri meydana getirmeye başlamıştır (Pakalın 2004: 578). Görüldüğü gibi, insanların yardımlaşması ve hizmet fikrinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan vakıf, bir kişinin sahip olduğu menkul ya da gayr-i menkul mallarından bir kısmını veya onların tamamını, Allah rızası niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını karşılamak amacıyla; dinî, hayrî ve içtimaî bir amaca ebedî olarak tahsis etmesi anlamına gelmektedir (Yediyıldız 1988: 403-409). Buradan da anlaşılacağı üzere, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma fikrinin hukuksal temellere sahip kurumlarından biri olan vakıf sisteminin esasında birlik ve beraberlik anlayışıyla toplumun çok farklı alanlarına hizmet ulaştırma gayesi bulunmaktadır. Bu hizmet, yukarıda da zikredildiği gibi mezarlıktan, köprüye, medreseden kütüphaneye ve hastaneden mescide kadar her alanda, köy, kasaba ve şehirlerde vakıflar aracılığıyla meydana getirilmiştir.¹

Vakıf sistemi, İslamiyet'in kabulünden sonra özellikle Selçuklulardan, Anadolu Beylikleri'ne ve nihayetinde Osmanlılara kadar gelişerek devam etmiştir.² Özellikle Osmanlılarda başta padişahlar olmak üzere valide sultanlar, hanım sultanlar, sadrazamlar, devlet adamları ve varlıklı kişiler vakıflar kurarak bu müesseseye katkıda bulunmuşlardır. Bu sayede, büyük veya küçük her tür yerleşimde çeşitli alanlarda hizmet veren ve vakıflar sayesinde yapılan vakıf eserleri görmek mümkündür. Bu bağlamda, genel olarak Osmanlı şehirlerinin kurulmasında ve gelişmesinde vakıf sisteminin çok büyük bir rolü olmuştur. Bu sistem sayesinde şehirlerin sosyal, ekonomik, kültürel ve ticari hayatı daima dinamik kalmıştır. Bu şekilde, vakıflar açısından son derece zengin olan önemli Osmanlı şehirlerinden biri de Antep'tir.³

Antep'te avarız, yemek, aşure, su, kitap, medrese, mektep, cami, mescit, tekke ve zaviye gibi çok çeşitli alanlarda hizmet veren vakıfların

¹ Vakıf sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. B. Yediyıldız, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 153-172; B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 1996; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara 1995; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998, Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2004; Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4, Ankara 1951, s. 479-518.

² Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihi gelişimi için bkz. M. Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

³ Antep cami ve mescitleri hakkında bkz. Nusret Çam, *Gaziantep'te Türk Mimari Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000; N. Çam, *Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989; N. Çam, *Gaziantep Boyacı Câmîi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990; N. Çam, *Gaziantep Câmilerinde Minber Problemi ve Mühürük Minberler*, *Belleter*, 205, Ankara 1989, s. 1683-1694; Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep 1984.

kurulduğu görülmektedir.⁴ Bu vakıflardan dinî alana hizmet eden câmii ve mescit vakıflarının XIX. yüzyılın ikinci yarısında (1880 ile 1900 yılları arasında) seyrettiği süreç çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın ana kaynağı ise değerlendirilen bu dönemi kapsayan Antep şer'iyeye sicilleridir. Bilindiği gibi siciller, şehir tarihi çalışmalarının ana kaynaklarındandır. Vakıflarla ilgili her türlü belgenin bu kaynaklara yansması, sicillerin vakıflar açısından önemini artırmaktadır. Antep sicillerinden 1880 ile 1900 yılları arasını kapsayan dokuz defter incelenmiştir. Bu sicillerden öncelikle vakıfla ilgili olan belgeler tespit edilerek, bunlardan câmii ve mescit vakıflarıyla ilgili olanlar çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Câmii ve mescit vakıfları; yeni bir vakfın kurulması, herhangi bir vakfa görevli tevcihi, vakfın gelirleri ve giderleri ile ilgili konular da kayıtlara yansmıştır.

Dinî Alana Hizmet Eden Vakıflar: Câmiler ve Mescitler

Osmanlı şehir kimliğinin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahip olan vakıfların faaliyet alanlarını kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Bazen yeni kurulan bir vakfın hizmet alanı sadece dinî alan olabileceği gibi bazen de hem dinî hem de sosyal alan olabilmektedir. Bu durumda, vakıfların harcama alanlarına ve miktarlarına göre vakıfların hizmet alanlarıyla ilgili değerlendirme yapmak mümkündür. Daha önce de bahsedildiği gibi değerlendirilen belgelerde, dinî alana yönelik câmii ve mescit vakıfları diğer hizmet alanlarına göre daha çok ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı toplu yerleşim alanlarının ilk ana çekirdeğini mescitler ve camiler oluşturmaktadır. Şehirler ve şehirlerin alt birimi mahalleler ile köyler, mescitler ve camiler etrafında kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Özellikle camilerin etrafında oluşan külliye ve imaretler şehirlerin en önemli yapı taşı haline gelmiştir (Kuban, 1968: 55).

Değerlendirilen kayıtlardan yeni kurulan vakıfların kurucuları, gelirleri, giderleri ve daha önce kurulmuş olan vakıfların işleyişiyle ilgili değerlendirmeler yapılarak, incelenen süreçte Antep'te bulunan câmiler ve mescitler tespit edilerek ele alınan dönemden öncesi ve sonrası ile karşılaştırma imkânı bulunabilecektir. Asıl konuya geçmeden önce, XV. yüzyılda Antep'te 9 câmii ve 120 mescit, XVI. yüzyılda 11 câmii ve 60 mescit, XVII. yüzyılda genel olarak 140 câmii ve mescit, XVIII. yüzyılın ilkyarısında 38 câmii ve 72 mescit bulunduğunu ifade etmek yerinde olacaktır (Çınar 2000: 207).

Câmii Vakıfları

Debbağ Efendi Câmii

Bostancı Mahallesi'nde bulunan Debbağ Efendi Câmii Vakfı için iki yeni vakıf tesis edilmiştir. Aşağıdaki tablolar, bu vakıfların kurucusu, vakıfların gelir-giderleri, tevliyeti ve tarihi hakkında bilgi vermektedir.

⁴ Antep'in medrese, yemek, su ve çeşme vakıflarıyla ilgili çalışma için bkz. Sibel Kavaklı, "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XX/1, Ocak 2012, s. 313-326.

Tablo 1. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkîf	Mehmed oğlu Ali bin Osman Ağa ⁵
Vâkîfın Mahallesi veya Köyü	Bostancı Mahallesi
Vakfiye Tarihi	H. Gurre-i Receb 1309/M. 31 Ocak 1892
Vakfın Tevliyeti	Câmîi mütevellisi
Vakfın Hizmet Alanı	Debbağ Efendi Câmîi
Vakfın Gelir Kaynakları	Zeytin bahçesi
Vakfın Harcama Alanları	Câminin masrafları

Tablo 2. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkîf	Ali Ağa ibn-i Tütüncü Maho bin Hüsnü (GŞS 1868, 186, 101)
Vâkîfın Mahallesi veya Köyü	Bostancı Mahallesi
Vakfiye Tarihi	H. 7 Receb 1309/M. 6 Şubat 1892
Vakfın Tevliyeti	Câmîi mütevellisi
Vakfın Hizmet Alanı	Debbağ Efendi Câmîi
Vakfın Gelir Kaynakları	10 maşara bostan hissesi
Vakfın Harcama Alanları	Câminin masrafları

Vakıf kurucuları Ali ve Ali Ağa, Bostancı Mahallesi sakinlerindedir, her ikisi de vakfın tevliyetini câmîi mütevellisine bırakmışlardır. Amaçları, Debbağ Efendi Câmîi'nin masraflarının karşılanması olmuş ve bunun için kendi mallarından zeytin bahçesi ve 10 maşara bostanı vakfetmekten çekinmemişlerdir.

Câmîi için yeni kurulan vakıfların yanı sıra vakıftan ücret alan vazife sahipleri ile ilgili olarak belgeler Aralık 1891 tarihli kayıta göre, Debbağ Efendi Câmîi Vakfı'nın mütevellisi Molla Mehmed'in vefatı ile aynı mahalleden Kâtibzâde Efendizâde Fahreddin Efendi bu göreve tayin edilmiştir (GŞS 1868, 169, 075). Câmîi'de hatip olan Şeyh Bahaeddin'in ölmesi üzerine yerine Ocak 1893 yılında oğlu eş-Şeyh Mehmed Nizameddin Efendi getirilmiştir (GŞS 1868, 390, 396).

Ömeriyye Câmîi

Şehirdeki câmîilerin en eskisi olan ve Ammu Mahallesi'nde bulunan câmîinin Hz. Ömer ya da Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz tarafından yaptırıldığı söylenmektedir (Çınar, 2000: 209). Ömeriyye Câmîi Vakfı için iki yeni vakıf kurulmuştur. Aşağıdaki tablolar, bu vakıfların kurucusu, vakıfların gelir-giderleri, tevliyeti ve tarihi hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 3. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkîf	Hace Hatice Hoca ibneti Molla Mehmed ibn Molla Sadık (GŞS 1868, 090, 147)
Vâkîfın Mahallesi veya Köyü	
Vakfiye Tarihi	H. 11 Zi'l-kâde 1308/M. 18 Haziran 1891
Vakfın Tevliyeti	Câmîi imamı
Vakfın Hizmet Alanı	Ömeriyye Câmîi

⁵ *Gaziantep Şer'îyye Sicili No:* 1868, Sayfa No: 186, Hüküm No: 102. Bundan sonra GŞS 1868, 186, 102 olarak kullanılacaktır.

Vakfın Gelir Kaynakları	Menzil
Vakfın Harcama Alanları	Câmii imamlarının istedikleri gibi kullanmaları

Tablo 4. Vakfın Kurucusu, Gelir-Giderleri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	Şerife el-Hace es-Seyyide ibneti el-Hacc Mehmed Efendi (GŞS 1867, 241, 414)
Vâkıfın Mahallesi veya Köyü	
Vakfiye Tarihi	H. 17 Şevvâl 1307/M. 6 Haziran 1890
Vakfın Tevliyeti	Erkek kardeşi
Vakfın Hizmet Alanı	Ömeriyye Câmii
Vakfın Gelir Kaynakları	3 dükkân ve 2 dükkânın ½ hissesi
Vakfın Harcama Alanları	Her sene Ramazanda câminin kandilleri için şırlağan yağı satın alınması yine arife gününde koyun satın alınıp etinin fakirlere dağıtılması, geri kalan gelirin ikiye ayrılarak yarısının Ramazanda hafızlara diğer kısmının ise mütevellilere verilmesi

Vakıf kurucuları, Hacı Hatice Hoca ve Seyyide Hacı Şerife'dir, her ikisi de hacıdır ve Şerife seyyidedir. Hatice, mülkü olan menzilin, vakfın tevliyetini câminin imamına şart ederek ve yine geliri imamın isteğine göre harcamasına izin vererek vakfetmiştir. Şerife ise 3 dükkân ve 2 dükkânın yarı hissesini vakfın tevliyeti erkek kardeşine olmak üzere vakfetmiştir. Vakfın giderleri ise, câminin kandilleri için şırlağan yağı satın alınması gibi câmiye yönelik olmakla birlikte arife gününde koyun alınıp etinin fakirlere dağıtılması ve geri kalan gelirin yarısının Ramazanda hafızlara verilmesi ile de insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir harcamadır. Böylece Şerife hem dinî hem de sosyal alana hizmet eden bir vakıf tesis etmiş bulunmaktadır.

Ekim 1886 tarihinde bu câmii vakfının tevliyetinde bulunan Cekemzâde el-Hacc Mehmed Arif Efendi görevini layıkıyla yapmadığından azledilmiş ve yerine Karahocazâde Ahmed Ağa getirilmiştir (GŞS 1866, 66, 1). Aralık 1892 yılında ise câmiye, vakıftan ücret alan bir vazife sahibi olarak Kazanbölüğü Mahallesi'nden Hafız Mehmed hatip olarak atanmıştır (GŞS 1868, 356, 327).

Ferhâdiyye Câmii

Akyol Mahallesi'nde bulunan Ferhâdiyye Câmii Vakfı için iki yeni vakıf tesis edilmiştir. Aşağıdaki tablolar, bu vakıfların kurucusu, vakıfların gelir-giderleri, tevliyeti ve tarihi hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 5. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	Ayşe Hatun (GŞS 1865, 29, 2)
Vâkıfın Mahallesi veya Köyü	Akyol Mahallesi
Vakfiye Tarihi	H. 8 Muharrem 1302/M. 28 Ekim 1884
Vakfın Tevliyeti	Aşırzâde Mustafa Efendi'ye onun ölümünden sonra câmii mütevellisine
Vakfın Hizmet Alanı	Ferhâdiyye Câmii
Vakfın Gelir Kaynakları	Ev

Vakfın Harcama Alanları	Vâkıf hayatta oldukça evde kendisi oturacak, 20 kuruş tevliyet ücreti, kalanın câmîye sarfı

Tablo 6. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkıf	Ayşe binti Mehmed bin Yusuf (GŞS 1871, 70, 116)
Vâkıfın Mahallesi veya Köyü	İlhan Mahallesi
Vakfiye Tarihi	H. 21 Safer 1314/M. 1 Ağustos 1896
Vakfın Tevliyeti	Evlada
Vakfın Hizmet Alanı	Ferhâdiyye Câmîi
Vakfın Gelir Kaynakları	Ev
Vakfın Harcama Alanları	Vâkıf hayatta oldukça evde kendisi oturacak, daha sonra câmîi vakfına dâhil edilecek

Ayşe Hatun, Akyol Mahallesi'nde bulunan evini, Ferhâdiyye Câmîi'nin masrafları için vakfetmiştir. Yine diğer Ayşe, İlhan Mahallesi'ndeki evini, vakfın tevliyeti evladına olmak üzere, Ferhâdiyye Câmîi Vakfı'na dâhil edilecek şekilde vakfetmiştir.

Bu câmîi, yeni kurulan vakıflardan başka, müteveli değişikliği ve yeni mütevellinin açtığı davalarla kayıtlara yansımıştır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre, Aralık 1887 yılında vakfın mütevellisi Mehmed Selim Efendi, vakfın gelirlerinden 1142 kuruşu vakıf için kullanmamakla kalmamış aynı zamanda vakfa ait olan bostan ve dükkânlara da mülkü olduğu gerekçesi ile el koymuştur. Bu gelişmelere göre, vakfı idare edemediği anlaşılan müteveli görevden alınarak yerine Emirzâde Hacı Hüseyin Ağa getirilmiştir (GŞS 1866, 224, 1). Mehmed Selim Efendi'nin, görevden alınmasına rağmen yeni müteveliye müdahaleden geri kalmadığı anlaşılan Nisan 1888 tarihli dava kaydında vakfa teslim etmek zorunda olduğu vakıf bostanları vakfa teslim etmediği yazılıdır (GŞS 1866, 286, 1). Yine yeni müteveli Hacı Hüseyin Ağa'nın, eski müteveli hakkında Mayıs 1888'de açtığı davada, Mehmed Selim Efendi'nin 42 seneden beri vakfın mütevellisi olduğu ve zimmetinde 14.000 kuruşun bulunduğunu iddia ederek 14.000 kuruşun kendisine teslim edilmesini istemiştir (GŞS 1866; 311, 1).

Alaybeyi Câmîi

Kendi adıyla anılan mahallede bulunan Alaybeyi Câmîi'nin H. 1003/1004/M. 1595 yılından önce yapıldığı ve H. 1224/M. 1809/1810 yılında yeni bir onarım geçirdiği bilinmektedir. Câmînin imam ve hatiplik görevlerini birlikte yürüten Mahmud Halife ile Ömer Halife'nin ölmesi üzerine Delbes Mahallesi'nden Ahmed Efendi Ocak 1893 yılında imam ve hatip olarak tayin edilmiştir (GŞS 1868, 376, 364). Bu vazife tevcihlerinden başka bir de câmîi vakfı için yeni bir vakıf tesis edildiği sicillerde yer alan vakfiye kaydından anlaşılmaktadır. Çulcu Hacı Ali, üç dükkânının yarı hissesini vakfın tevliyeti Alaybeyi Câmîi Vakfı mütevellisine olmak üzere ve vakfını bu câmîi vakfına dahil ederek vakfetmiştir. Aşağıdaki tablo, vakfın kurucusu, gelir-gideri ve tevliyetini göstermektedir.

Tablo 7. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	Çulcu Hacı Ali ibn-i Çulcu Abdullah (GŞS 1873, 21, 55)
Vâkfin Mahallesi veya Köyü	
Vakfiye Tarihi	H. Evâil-i Ramazân 1315/M. 24 Ocak-2 Şubat 1898
Vakfın Tevliyeti	Câmii Mütevellisi
Vakfın Hizmet Alanı	Alaybeyi Câmii
Vakfın Gelir Kaynakları	3 dükkânın yarı hissesi
Vakfın Harcama Alanları	Câmii vakfına dâhil edilmesi

El-Hacc Hüseyin Paşa Câmii

Ehl-i Cefâ Mahallesi'nde bulunan bu câmii, Daredevî el-Hacc Hüseyin Paşa bin Yusuf Ziyaeddin ibn-i Ahmed Han tarafından yaptırılmış olup câminin vakfiyesi 1718-1719 yılına aittir. Değerlendirilen sicillerde en çok dava konusu olan câmidir. 1884'ten 1900'a kadar çeşitli tarihlerde ve farklı dava konularıyla kayıtlara yansımıştır. Vakfın mütevellisi olan Daredevî Abdullah Bey'in vakıf dükkânlar için açtığı davalar önemli bir yekun tutmaktadır. Ekim 1885'de Ekmekçi Agob (GŞS 1865, 117, 1), Mart 1885'de Aşçıoğlu Pedros Ağa (GŞS 1866, 24, 2), Ekim 1886'da Antep Kabzal Memuru Kürekçiyan Yusuf Efendi (GŞS 1866, 74, 1), Ocak 1888'de Faracoğlu Serkiz Ağa (GŞS 1866, 29, 1), Mayıs 1888'de Nazaroğlu Kirkor Ağa (GŞS 1866, 296, 1) ve Mayıs 1888'de Artin Ağa (GŞS 1866, 302, 1) mütevellî Abdullah Bey'in dava açtığı kişilerdir. Bunlardan birisi de vakfın dükkânlarından birinin kiracısı olan Mustafa Efendi'dir. Abdullah Bey, Mustafa Efendi'nin dükkânı senelik 96 kuruşa kiraladığını ancak dükkânın değerinin artarak 300 kuruş olduğunu söylemiş ve ya bu ücrete kiralamasını ya da dükkânı tahliye etmesini istemiştir (GŞS 1865, 132, 1).

Câminin günlük 8 akçe ile hatibi olan es-Seyyid Mehmed Halife'nin ölmesi üzerine yerine Çukur Mahallesi'nden el-Hacc Maho Said Efendi göreve atanmıştır (GŞS 1868, 039, 062). Yine câminin imamı Bayramzâde el-Hâcc Mustafa Efendi'nin ölümü üzerine oğlu Mehmed Said Efendi günlük 10 akçe ücretle Temmuz 1887'de bu göreve tayin edilmiştir (GŞS 1866, 177, 3).

Câmiyle ilgili son olarak, Mart 1902 tarihli bir davada, câmii vakfının mütevellisinin Kurb-ı Tarla-ı Cedîd Mahallesi'nden Cambaz Mustafa olduğu anlaşılmaktadır. Mütevellisi olduğu vakfa, Meryem Hatun tarafından vakfedilen bostan üzerine Katırcı Mehmed kendi malıyla bina yapmak istemektedir. Bunun için mütevellî Katırcı Mehmed'den senelik vakfa bir buçuk batman şırlağan yağı ücret alınmasını talep etmiştir (GŞS 1870, 218, 108).

Kozanlı Câmii

Kozanlı Mahallesi'nde bulunan Kozanlı Câmii Vakfı'na aylık 10 kuruş ücret ile Kozanlı Mahallesi'nden Salih Efendi Ocak 1893 yılında hatip olarak atanmıştır (GŞS 1868, 379, 370). Aynı zamanda vakfın mütevellisi Ali Efendizâde Yakup Efendi'nin, dut bahçesine el koyan Kahveci Hüseyin'e karşı Mayıs 1886 tarihinde açtığı davada, daha önceki mütevellilerin dut bahçesinden bir batman şırlağan yağını vakıf için almış oldukları buna rağmen, Hüseyin'in şırlağan yağını mütevellîye teslim etmediği anlaşılmaktadır (GŞS 1866, 23, 2). Yine aynı

mütevelli, Şubat 1902 tarihli başka bir kayıta, vakfın "mevkûfâtını" yani vakfedilen malları şöyle sıralamaktadır. Kozanlı Medresesi vakıf bostanı, 1500 kuruşluk bardakçı dükkânı, 3000 kuruşluk kahvehane, 1000 kuruşluk berber dükkânı, 1000 kuruşluk bakkal dükkânı, 1000 kuruşluk debbağ dükkânı, 500 kuruşluk dükkân arsası, 500 kuruşluk başka bir arsa, 250 kuruşluk kahvehane yazlığı ve ağaçları, 250 kuruşluk içindeki ağaçlarıyla birlikte çayırılık, 250 kuruşluk 25 adet dut ağacının yarı hissesi (GŞS 1872, 126, 14). Yine aynı kayıttan câmîi imamının Ahmed Efendi ve hatibinin de Ali Efendizâde Hacı Mehmed İzzet Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Ali Neccâr Câmîi

XIV. yüzyılda yapılmış olduğu bilinen Ali Neccâr Câmîi ve Tabakhane'de Alleben Deresi'nin sol kıyısında bulunmaktadır (Çınar, 2000: 214). Belgelerde bu câmîi iki davada konu olarak geçmektedir. Bunlardan ilki, câmîi vakfı mütevellisi Bayramzâde Mehmed Rahmi Efendi'nin, câminin vakıf olan dükkânlarını değerinden daha fazla miktara kiraya verdiği, ücretini kendisi alarak câmîi için harcamadığı ve bu sebeple de câminin harap olduğu gerekçesi ile azledilerek yerine Ilgirzâde Mehmed Halife'nin getirilmesi ile ilgili olan Ocak 1888 tarihli kayıttır (GŞS 1866, 239, 1). İkincisinde ise H. 13 Safer 1213/M. 27 Temmuz 1798 tarihinde kurulmuş olan bir vakıf, kayıta dava konusu olarak zikredilmektedir. Dava kaydından anlaşıldığına göre, Kurb-ı Ali Neccâr Mahallesi'nden Emine, 350 maşara hadravat bostanları ile iki somak bahçesini tevliyeti kardeşi oğullarına şart etmek üzere vakfetmiştir. Vakfın masrafları ise senelik 12 kuruş tevliyet ücreti, her sene üç çeşit yemek pişirilip fakirlere dağıtılması, her sene iki batman şem-i rügan satın alınıp Ramazan ayında Ali Neccâr Câmîi'nde yakılması ve hepsinden sonra kalan hâsılâtın kardeşi oğulları arasında paylaşılmasıdır. Davada, vakfiyesine göre vakıfla ilgili bu tespitler yapıldıktan sonra vakfın mütevellisi Mehmed Ali Baba Aralık 1891'de vakfın fazla hasılatına el koyan Molla Mehmed'den vâkıfın şartına göre hasılatın yarısını talep etmiş ve haklılığını da ispatlamıştır (GŞS 1868, 162, 064).

El-Hacc Ali Ağa Câmîi

Câmîi, Boyacı (Kurb-ı Kozanlı) Mahallesiindedir (Çınar, 2000: 35). Ayşe Bacı olarak bilinen el-Hacc Ali Ağa ibn-i Mehmed'in yaptırdığı câminin vakfiyesi H. Evâil-i Muharrem 1135/M. 21 Ekim 1722 tarihidir. Bu câmîi vakfının mütevellisi olan Neccâr Mehmed görevini kötüye kullanması sebebiyle azledilerek yerine Ocak 1892'de Bakkal Hacı Kara Mehmed Ağa görevlendirilmiştir (GŞS 1868, 175, 090). Göreve gelen yeni mütevelli, Neccâr Mehmed'in mütevelliliği sırasında vakfın gelirlerinden olan dört vakıf bostanları üç seneliğine kiraladığı Mehmed Tahir Efendi'nin ölmesi üzerine bostanlara kiracı olan oğlu Kethüdazâde İbrahim Efendi'den dükkânların teslimi için Temmuz 1892 tarihinde dava açmıştır. Kadı, dükkânların teslimine ve bostanların kira sözleşmesinin feshine karar vermiştir (GŞS 1868, 278, 215). Neccâr Mehmed görevden alınmasına rağmen halen yeni mütevelliye müdahaleden geri kalmamış ve Mayıs 1895 tarihli bir ilam kararı ile de müdahalesi önlenmiştir (GŞS 1869, 227, 338).

Tahtânî Câmîi

İbn-i Şeker Mahallesi'nde bulunan Tahtânî Câmîi ve Medreseleri Vakfı'nın mütevellisi Mustafa Efendi'nin vefâtı üzerine Söylemezzâde Seyyid Mehmed

Efendi Nisan 1892'de müteveli tayin edilmiştir (GŞS 1868, 223, 139). Câminin hatiplik görevine, Aralık 1892'de aylık 20 kuruş ücret ile Tevbe Mahallesi'nden Hacı Süleyman Efendi getirilmiştir (GŞS 1868, 358, 332). Haziran 1895 tarihli bir dava kaydında zikredildiğine göre, H. 13 Ramazân 982/M. 27 Aralık 1574 tarihinde el-Hacc Oruç Bey, üç bostanını tevliyeti evladına ve eğer evladı münkariz olursa Tahtânî Câmî'nin masrafları karşılanmak üzere vakfetmiştir. Ancak Kurb-ı Zincirli Mahallesi'nden Fatma, el-Hacc Oruç Bey'in evladından olduğu gerekçesi ile vakfın mütevellisi Akyol Mahallesinden Elbistanîzâde Hasan Efendi'ye dava açmış olmasına rağmen iddiasını kanıtlanamamıştır (GŞS 1869, 236, 401).

Mehmed Paşa Câmii

Tarla-i Atik Mahallesi'nde bulunan Mehmed Paşa Câmii Vakfı mütevellisine karşı açılan dava ve vakfa nazır tayin edilmesi ile ilgili olarak sicillerde kayıtlıdır. Ocak 1891 tarihli dava kaydına göre, Battalzâde Mehmed Nuri Paşa, H. 14 Şaban 1201/M. 1 Haziran 1787 tarihli vakfiyesinde 11 dükkân, 1 kahvehane, 2 adet 200 maşaralık hadravat bostanı, 2 göz değirmeninin sülûsan hissesini yaptırdığı Mehmed Paşa Câmî'ne vakfedip tevliyeti de evladına şart etmiştir. Vakfın mütevellisi Battalzâde Abdülkadir Bey'e karşı tevliyet hakkının kendinde olduğunu iddia eden Abdülkadir Bey'in amcaoğlu Tahir Bey dava açsa da haklı bulunmamıştır (GŞS 1868, 040, 063). Vakıf kurucusu, vakfın nezaret görevini de Ömer Battal Ağa'nın evladına şart etmiş ve şarta göre Eylül 1890'da vakfın nazırlık görevi günlük 1,5 kuruş ile Battalzâde Süleyman Bey'e verilmiştir (GŞS 1867, 285, 475).

Şeyh Câmii

Vakfiyesi H. Ramazan 971/M. Nisan-Mayıs 1564 tarihli, Şeyh Fethullah bin Abdülkerim hazretlerinin Şhreküstü Mahallesi'nde yaptırdığı Şeyh Câmii Vakfı'nın günlük bir akçe ile görev yapan mütevellisi Yahya'nın vefatı üzerine Ocak 1893'de Mustafa Halife müteveli tayin edilmiştir (GŞS 1868, 369, 355). Vakfın nazırı Hüseyin'in ölmesi üzerine Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden oğlu Ali Halife Aralık 1891'de bu göreve tayin edilmiş (GŞS 1868, 158, 054), ayrıca Eylül 1893'de aylık 50 kuruş ücret ile es-Seyyid Mustafa Efendi câmîye imam olarak görevlendirilmiştir (GŞS 1869, 050, 078). Yine Aralık 1901 tarihli bir kira kaydına göre, "Şah Veli Dergâhi ve Şeyh Câmî'i-i Şerif Evkâfı" olarak zikredilen vakfın mütevellisi Şah Velizâde Hacı Veysi Efendi vakfa dâhil olan üç tarlayı üç seneliğine 3000 kuruşa Elbistanlıoğlu Mehmed Ağa'ya kiralamıştır (GŞS 1872, 68, 422).

Hacı Nâsır Câmii

Arasa Çarşısında bulunan Hacı Nâsır Câmî'nin, bir hatibin görevlendirildiği kayıttan, Hacı Hasan Ağa Câmii olarak da bilindiği anlaşılmaktadır. Bu kayda göre, câmîye Nisan 1892'de aylık 30 kuruş ücret ile Şeyh Mehmed Efendi hatip olarak görevlendirilmiştir (GŞS 1868, 219, 131). Üç yıl sonra ise aynı kişiye imamlık görevi de verilmiştir (GŞS 1869, 238, 398). Eylül 1886 yılında Hacı Nâsır Câmii Vakfı'nın mütevellisi olan Cincizâde Hacı Ömer Ağa'nın açtığı bir dava yine belgelere konu olmuştur. Davada, Tarla-i Atik Mahallesi'nden Hacı İsa Ağazâde Abdülkadir Efendi vakfa ait dükkânların yanına bir kahvehane yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kahvehânenin hem yağmur

sularının dükkânlara zarar vermesi hem de kahvehâneye girip çıkan müşterilerin dükkânları rahatsız etmesi vakfa olan zararın karşılanmasını gerekli kılmıştır (GŞS 1866, 102, 2). Mart 1892 tarihli bir başka vekâlet kaydından yine vakfın mütevellisi Hacı Ömer Ağa'nın vakfın gelirlerinden Nizip'te iki zeytinliğin ziraatını yapan Çil Halil'in birkaç senedir vakfa vermediği hâsılâtın alınması için Hacı Abdülkadir Ağa'yı vekil tayin ettiği anlaşılmaktadır (GŞS 1868, 209, 114). Mütevellî Hacı Ömer Ağa, daha sonraki yıllarda Nisan 1898'de Karagöz Câmîi Vakfı'nın mütevellisi Arif Ağa'ya karşı açtığı dava ile de yine sicillere konu olmuştur. Konu, Arif Ağa'nın kendi vakfına ilhak ettiği birbirine bitişik ekmekçi, kebabçı ve üç bakkal dükkanının eskisi gibi Hacı Nâsır Câmîi Vakfı'na dâhil edilmesi ile ilgilidir (GŞS 1873, 55, 190). Mart 1899 tarihli başka bir kayda göre, yine Mütevellî Hacı Ömer Ağa, yarı hissesini vakıf adına daha önce satın aldığı Antep çarşında arsası câmîi vakfı ve binası Kokoreççi Hacı Ali'nin olan ekmekçi dükkânının diğer yarısını 72 kuruşa satın almıştır (GŞS 1870, 65, 94).

Alaüddevle Câmîi

Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde Alaüddevle Câmîi Vakfı'na Eylül 1889 tarihinde Akyol Mahallesi'nden Mehmed Kuddus Efendi imam ve hatip (GŞS 1867, 107, 195), Kurb-ı Zincirli Mahallesi'nden Esad Efendi ise aylık 60 kuruş ücretle Aralık 1892'de cibâyet görevlerine atanmışlardır (GŞS 1868, 355, 326). Câmîi, bu görev tevcihlerinden başka, Ağustos 1888'de vakfın mütevellisi Tellizâde Hacı Mahmud Ağa'nın, evkâf muhasebecisi vekili Kethüdazâde Mustafa Ağa'ya açtığı dava ile de sicillere konu olmuştur. Belgeden, Hacı Mahmud Ağa vakfı iyi idare ediyor ve vakıf gelirlerini vakıf için kullanıyor olmasına rağmen Mustafa Ağa'nın vakfın gelirleri câmîi için harcandıktan sonra geri kalanın evkâf sandığına verilmesi gerektiğini iddia ederek mütevellîye müdahale ettiği anlaşılmaktadır (GŞS 1866, 328, 3).

El-Hacc Ebubekir Bey Câmîi

Kürtünciyan Mahallesi'nde el-Hacc Ebubekir Bey ibn-i Ali'nin yaptırdığı câminin vakfiyesi Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1065/M. 17 Nisan 1655 tarihlidir. Vakfa Şubat 1893'de Tişlâki Mahallesi'nden Hacı İbrahim mütevellî olarak tayin edilmiştir (GŞS 1869, 189, 333). Daha sonra ölümü üzerine Ağustos 1899'da Hacı Hüseyin Ağa mütevellî olmuştur (GŞS 1873, 356, 98)⁶. Câminin hatibi, es-Seyyid Yahya Efendi'nin vefatı üzerine oğlu Mehmed, Haziran 1893'de günlük 6 akçe ile hatip olarak görevlendirilmiştir (GŞS 1869, 028, 041).

El-Hacc Câmîi

Kurb-ı Molla Ahmed Mahallesi'nde el-Hâce Câmîi Vakfı'nın mütevellileri es-Seyyid Abdullah ve es-Seyyid Şeyh Abdurrahman'ın birbirlerini müteakiben ölmeleri üzerine Ocak 1893 tarihinde Şeyh Üveys bin Şeyh Abdurrahman mütevellî olarak tayin edilmiştir (GŞS 1868, 383, 382).

Bostancı Câmîi

Bostancı Mahallesi'nde Bostancı Câmîi Vakfı'nın hatiplik görevini birlikte yerine getiren İsmail'in oğulları Seyyid Mustafa, Seyyid Ali ve Seyyid Abdülkadir'in ölmeleri üzerine câminin mütevellisi Bostancı Mahallesi'nden Hafız

⁶ Mütevellî tevcihiyle ilgili olan bu belgede diğer belgeden farklı olarak, vakfiye tarihi H. Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1060/M. 1-10 Haziran 1650 olarak kayıtlıdır.

Ahmed Aralık 1892 tarihinde hatip olarak görevlendirilmiştir (GŞS 1868, 360, 338).

Kesikbaş Ali Ağa Câmii

Kesikbaş Ali Ağa'nın yaptırdığı câmii vakfına, es-Seyyid Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine aylık 30 kuruş ücret ile oğlu Şeyh Süleyman Mahallesi'nden Kalenderzâde Mustafa Efendi Haziran 1893'de imam ve hatip olarak tayin edilmiştir (GŞS 1869, 040, 058).

Câmii'n-nûr

Tarla-i Atik Mahallesi'nde Nuri es-Seyyid Mehmed Efendi'nin yaptırdığı câminin 20 kuruş ücret ile hatiplik görevini yapan Katibzâde Mehmed Emin Halife'nin ölmesi üzerine Aralık 1892 yılında Kurb-ı Molla Ahmed Mahallesi'nden Hafız Abdullah bu göreve getirilmiştir (GŞS 1868, 356, 328).

Bey Câmii

Bey Mahallesi'nde Bey Câmii Vakfı'nın müteveli ve hatiplik görevlerini yerine getiren es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Mahmud halifelerin ölmesi üzerine sadece hatiplik görevine Kasım 1892'de Bey Mahallesi'nden Hacı Emin Efendi getirilmiştir (GŞS 1868, 355, 325).

Gergerizâde Halil Çavuş Câmii

Belgede, câminin ismi geçmemekte olup Gergerizâde Halil Çavuş'un tamir ettirdiği câmii olarak anılarak Tarla-i Cedîd Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır (GŞS 1873, 191, 312)⁷. Câmii hatibi Hafız Mehmed Halife'nin vefatıyla oğlu Hafız Ali Aralık 1892 tarihinde bu göreve tayin edilmiştir (GŞS 1868, 349, 314). Tevliyetine Neccâr Hacı Mustafa'nın kendi isteği ile görevi bırakması üzerine yerine Hacı Muzaffer Efendi getirilmiştir (GŞS 1873, 191, 312).

Şirvani Câmii

Tevbe Mahallesi'nde Şirvani Câmii'ne Aralık 1892'de Çukur Mahallesi'nden Bayramzâde Ahmed Efendi hatip olarak görevlendirilmiştir (GŞS 1868, 350, 318).

Ahmed Çelebi Câmii

Eş-Şeyh Ramazan Efendi'nin yaptırdığı Ahmed Çelebi Câmii'nin vakfiyesi H. Gurre-i Receb 1140/M. 12 Şubat 1728 tarihidir. el-Hacc Ahmed Aralık 1892'de câmiye hatip olarak atanmıştır (GŞS 1868, 356, 329).

Kemâleddin Câmii

Boyacı Mahallesi'nde bulunan Kemâleddin Câmii Vakfı mütevellileri es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Mahmud'un ölmesi üzerine es-Seyyid Mustafa'nın çocuğu olmadığından es-Seyyid Mahmud'un büyük oğlu Mehmed Arif Aralık 1887'de vakfa müteveli tayin edilmiştir (GŞS 1866, 225, 2).

Karagöz Câmii

Hoşkadem Mahallesi'nde bulunan câmii, Battal Ağa Câmii olarak da bilinmektedir. Nisan 1885 tarihli bir dava kaydı ile sicillerde bu vakfın adı geçmektedir. Vakfın mütevellisi Mustafa Ağa, dükkânın arsası vakfa ait olmakla dükkan sahibi Serkiz Ağa'dan arsanın iki senelik kirasını istemektedir (GŞS 1865, 82, 1).

⁷ Çınar, bu câminin Karagöz ve Tarla-ı Cedîd adları ile de anıldığını yazmaktadır (Çınar 2000:35). Ancak Karagöz Câmii Hoşkadem mahallesinde yer almakta olup Battal Ağa Câmii olarak da bilinmektedir (GŞS 1873, 191, 312). Tarla-ı Cedîd mahallesindeki mescit Gergerizâde Halil Çavuş tarafından genişletilerek câmiye çevrilmiştir.

Şeyh Fethullah Câmii

Şeyh Fethullah Efendi tarafından Şehreküstü Mahallesi'nde yaptırılan bu câminin imamı ve mütevellisi olan Hacı Mustafa Efendi'nin vakfı idare edememesi sebebiyle azledilerek yerine Fethullah Efendi Şubat 1898'de müteveli ve imam olarak tayin edilmiştir (*GŞS* 1873, 19, 152; 20, 153).

İhsan Bey Câmii

İhsan Bey Mahallesi'nde bulunan bu câminin imam ve hatip görevlerine Temmuz 1887 yılında Attarzâde Mahmud Efendi getirilmiştir (*GŞS* 1866, 177, 1).

Eymir Ağa Câmii

Câbi Mahallesi'nde bulunan bu câmii vakfının tevliyetine Cekemzâde el-Hâcc Arif Efendi'nin beratsız tasarruf etmesi üzerine Câbi Mahallesi'nden Ali Ağa Temmuz 1888'de bu göreve getirilmiştir (*GŞS* 1866, 317, 2).

Ömer Şeyh Câmii

Kürtüncüyan Mahallesi'nde bulunan bu câmii vakfına Şubat 1901'de Çerkezâde Mustafa Efendi müteveli olarak atanmıştır (*GŞS* 1870, 316, 247).

Mescit Vakıfları

Câmilere de olduğu gibi mescitler de herhangi bir mescit için yeni bir vakfın kurulması, vakıftan ücret alan görevlilerin tevcihi ve mescit vakıflarının gelir-gideri ve işleyişiyle ilgili bir takım konular belgelere konu olmuştur. Câmilere göre mescitlerle ilgili belgelerin sayısı daha azdır. Değerlendirilen dönemle ilgili şer'iyye sicillerinde mescit için üç yeni vakfın kurulduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablolar, mescit için kurulan vakıfların kurucusunu, vakfın gelir ve giderleri, vakfın tevliyeti ve tarihini göstermektedir.

Tablo 8. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	Hatice binti Mustafa (<i>GŞS</i> 1868, 364, 345)
Vâkifin Mahallesi veya Köyü	Gülşeni Mahallesi
Vakfiye Tarihi	H. 15 Cemâziye'l-ahir 1310/M. 4 Ocak 1893
Vakfın Tevliyeti	Evlâdı
Vakfın Hizmet Alanı	Gülşeni Mahallesi'ndeki mescit
Vakfın Gelir Kaynakları	10 adet ceviz ağacının 3/4 hissesi
Vakfın Harcama Alanları	Mescidin masraflarına 40 kuruş, kalan gelirin her Ramazanda hatim okuyup vâkifin ruhuna ihda eden mescit imamına verilmesi

Tablo 9. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	el-Hacc Mehmed Nesib Bey Efendi ibn-i el-Hacc İbrahim Bey ibn-i Ali Bey (<i>GŞS</i> 1868, 126, 004)
Vâkifin Mahallesi veya Köyü	
Vakfiye Tarihi	H. 7 Safer 1309/M. 12 Eylül 1891
Vakfın Tevliyeti	Evlâdı
Vakfın Hizmet Alanı	Gülşenihane Mahallesi'ndeki mescit
Vakfın Gelir Kaynakları	2 dükkân
Vakfın Harcama Alanları	10 kuruş mescidin imamına, 4 kuruş mescidin masraflarına, senelik 12 kuruş mescidin loğkeşine, 5 kuruş ayda bir hatim okuyup vâkifin

	ruhuna ihda eden imama kalanı ise mütevellinin işlerinde kullanması

Tablo 10. Vakfın Kurucusu, Gelir-Gideri, Tevliyeti Ve Tarihi

Vâkif	Es-Seyyid el-Hacc Ömer bin Ömer (GŞS 1866, 316, 3)
Vâkifin Mahallesi veya Köyü	Akyol Mahallesi
Vakfiye Tarihi	17 Zi'l-hicce 1302/M. 27 Eylül 1885
Vakfın Tevliyeti	Emir Hoca Mescidi Vakfı'nın mütevellisi
Vakfın Hizmet Alanı	Emir Hoca Mescidi
Vakfın Gelir Kaynakları	Dükkân
Vakfın Harcama Alanları	Emir Hoca Mescidi masrafları, mahalledeki su kuyusu için eskidikçe kova alınması, kalanın mütevelliyeye verilmesi

İki vakıf, Gülşeni Mahallesi'ndeki mescit için kurulmuştur. Belgelerde, bu mescidin ismi ile ilgili herhangi bir bilgi yazılı değildir. Hatice Hanım, 10 adet ceviz ağacının 3/4 hissesini ve Hacı Mehmed Nesib Bey ise iki dükkânını tevliyeti evlatlarına olmak üzere vakfetmişlerdir. Vakıfların gelirleri mescidin masraflarına ve mescitte çalışan görevlilere tahsis edilmiştir. Başka bir kayıta, Gülşeni Mahallesi'nde Ağa Mescidi adı geçmektedir. Yukarıda ismi geçen Gülşeni Mahallesi'ndeki mescidin Ağa Mescidi olup olmadığı belli değildir. Ağa Mescidi Vakfı'nın mütevellisi ve hatibi Hacı Emin bin Ali'nin ölmesi üzerine yerine Aralık 1892 yılında oğlu Hacı Arif tayin edilmiştir (GŞS 1868, 350, 320).

Bu yeni tesis edilen vakıfların dışında önceki yıllarda kurulmuş olup görevli tayini ve değişik konularda dava kayıtlarıyla geçen mescit vakıfları da vardır. Örneğin, Kaya Sokağı Mahallesi'nde bulunan Hamza Bey Mescidi için tesis edilen bir vakıf, Mayıs 1895 tarihli bir kayıta, dava konusu olarak şu şekilde geçmektedir; Bıçakçı Receb, Arsa Pazarı civarındaki dükkânının 1/2 hissesinden 1/4 hissesinin hâsılâtını Hamza Bey Mescidi'nin masraflarına harcanmak üzere vakfetmiştir. Ölümünden sonra ise varisleri dükkânın vakıf olduğunu reddetmişlerdir. Bu durum üzerine vakfın mütevellisi aynı zamanda mescidin imamı Misafiroğlu Hacı Abdülkadir Efendi dükkânın vakıf olan hissesinden kira bedeli olan senelik 30 kuruştan toplam 240 kuruşu varislerden talep etmiş ve mahkemede kadı 240 kuruşun mütevelliyeye teslimine karar vermiştir (GŞS 1869, 236, 397). Başka bir dava konusu ise Akyol Mahallesi'nde bulunan Emir Hoca Mescidi ile ilgilidir. Vakfın mütevellisi Emir Yusufzâde Hacı Mustafa Ağa, vakıf bahçeye el koyan Güllülü Fatom hakkında dava açmıştır. Bahçenin vakıf olduğunu ve hâsılâtının mescide harcandığını iddia eden mütevellisi, Fatom'dan bahçenin vakfa teslimini istemiştir (GŞS, 1866, 318, 2). Bu defa da aynı mahallede bulunan Kaya Mescidi kayıtlara konusu olmuştur. Mescit vakfının mütevellisi İbrahim Efendi, mescidin avlusuna birbirine bitişik iki dükkan yapan ve dükkanlara sahip olan İmamzâde Bekir Efendi hakkında açtığı Kasım 1892 tarihli davada, Bekir Efendi'nin senelik 100 kuruş vakfa vermesine karar verilmiştir. Yine aynı kayıttan, İbrahim Efendi'nin aynı mahallede bulunan

Mustafa Bey Mescidi vakfının mütevellisi olan babası Hafız Kasım'ın ölmesi üzerine bu vakfın da mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır (GŞS, 1872, 12, 347).

Mescit vakıflarıyla ilgili diğer örnekler ise şu şekilde geçmektedir; Mütevellî Mustafa Ağa, Ağustos 1894'de mescidin gelirlerinden olan Karagöz Çarşısındaki bir dükkân arsası ile Hacı Ömer Ağa'nın mülkü olan Kurb-ı İbn-i Şeker Mahallesi'ndeki bir dükkân arsası vakıf için karlı olduğu düşünülerek değiştirilmiştir (GŞS 1869, 146, 287). Kürtüncüyan Mahallesi'nde bulunan Hüsameddin Mescidi'nin mütevellisi ve imamı olan Abdurrahman Necip Efendi'nin ölmesi üzerine yerine oğlu Mehmed Şerif Ocak 1893 yılında bu görevlere atanmıştır (GŞS 1868, 364, 346). Hacı Mehmed Şerif Efendi'nin de ölmesi üzerine Hüsameddin Mescidi Vakfı'nın mütevellî ve imam görevlerine Şubat 1898'de oğulları Mehmed ve Ali getirilmiştir (GŞS 1873, 57, 193). Onlar da küçük yaşta oldukları için kendilerine senevî 120 kuruş ile Mehmed Efendi Nisan 1898 tarihinde kaimmakam atanmıştır (GŞS 1873, 58, 194). Seng-i Nakkaş Mahallesi'nde Mağaracık Mescidi'nde günlük 2 akçe ile imam ve 1 akçe ile hatiplik görevini yapan Subhanverdzâde eş-Şeyh Mehmed Halife'nin ölmesi üzerine yerine Aralık 1892'de oğlu Bekir görevlendirilmiştir (GŞS 1868, 350, 317). Ammu Mahallesi'nde Develi Mescidi'nde imam ve hatip olan Halimzâde Ahmed Halife'nin ölmesi üzerine yerine Ağustos 1893'de torunu Mustafa Halife atanmıştır (GŞS 1869, 047, 075). Bu görev değişikliklerinden başka bir örnekte ise Çukur Mahallesi'nde bulunan Çelebizâde Mescidi Vakfından olan arsa üzerine vakıf için simitçi dükkânı yapıldığı mahalle ahalisi tarafından Temmuz 1885 yılında onaylanmıştır (GŞS 1865, 90, 2).

Sonuç

Toplumun ihtiyaç sahibi her kesimine hizmet vermek suretiyle toplumda sosyal ve ekonomik denge ve eşitliğin sağlanmasında ve nihayet sosyal huzur ve barış ortamının tesis edilmesinde vakıf sisteminin üstlenmiş olduğu vazife çok büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Osmanlı şehirlerinin kurulması ve gelişmesinde de çok büyük misyon üstlenmiş olan vakıflar, İslâm ülkelerinin, bilhassa Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk-İslam dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında da çok kritik bir yer edinmiş; dinî, hukukî ve sosyal müesseselerdir. Bu dönemlerde, eğitim ve öğretim, kültür, yapım-bakım ve restorasyon, dinî, sağlık, güvenlik, ulaşım, temizlik, ekonomik ve şehircilik gibi bir çok alana hizmet eden vakıflar kurulmuş ve Anadolu şehirleri, baştan başa vakıf eserlerle donatılmıştır. Bu şehirlerden biri de uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan Antep şehridir.

Bu çalışma boyunca, vakıf eserler açısından son derece zengin bir yere sahip olan Osmanlı şehirlerinden birisi olarak Antep'in, 1880-1900 yılları arasında dinî alanda hizmet vermiş vakıfları arasında yer alan, câmîi ve mescit vakıfları ele alınmıştır. Her ne kadar bu vakıfların hizmet alanlarını kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak mümkün olmasa da; değerlendirilen dönemde, hizmet alanları 7'si câmîi ve 3'ü mescit olmak üzere on yeni vakfın tesis edildiği görülmüştür. Bunlar daha önceki yıllarda kurulmuş câmîi ve mescit vakıfları için oluşturulmuştur. Debbağ Efendi Câmîi için Mehmed oğlu Ali ve Ali Ağa; Ömeriyye Câmîi için Hacı Hatice ve Hacı ve Seyyide Şerife; Ferhâdiyye Câmîi için Ayşe Hatun ve Ayşe, Alaybeyi Câmîi için Çulcu Hacı Ali yeni vakıflar kurmuşlardır.

Câmiler dışında, Gülşeni Mahallesi'ndeki mescit için Hatice ve el-Hacc Mehmed Nesib Bey ve Emir Hoca Mescidi için es-Seyyid el-Hacc Ömer vakıf kuranlar arasındadırlar.

Daha önceki yıllarda kurulmuş vakıflarla ilgili olarak; mütevellî, nazır, imam ve hatip tevcihleri ve vakıfların idaresi, gelirleri ve giderleri gibi çeşitli konularda açılan davalar belgelere konu olmuştur. Mütevellî tevcihlerinin çoğu önceki mütevellînin vefat etmesi ile gerçekleştirilmiştir. Tevcihlerde vakıf kurucusunun şartına uymaya özen gösterilmiş, uymanın mümkün olmadığı durumlarda münasip görülen kişiler mütevellî olarak tayin edilmişlerdir. Bazı vakıflarda, mütevellîlerin maaşları da giderler arasında gösterilirken bazı vakıflarda ise mütevellîler bu görevi ücretsiz üstlenmişlerdir. Vefatın dışında görevi kötüye kullanan mütevellîlerin görevden alınmaları ve bazılarının ise kendi istekleri ile görevden feragat etmeleri tevcih sebepleri olmuştur.

İmam ve hatip atamalarına ilişkin olarak ilk sebebin vefat olduğu ve genellikle önceki imam ve hatiplerin çocuklarının göreve getirildikleri gözlemlenmiştir.

Dava konularına gelince, bunların mülkün vakıf mı? yoksa mülk mü? olduğu mevzuu, vakfın alacakları, tevliyet, mütevellîde vakfın parasının kalması gibi vakfın işleyişi ve süreci ile ilgili konulardan oluştuğu görülmektedir.

Aşağıdaki tablolar, 1880-1890 yılları arasında Antep'te bulunan câmii ve mescitlerin buldukları yerleri göstermektedir.

*Tablo 11.*Câmii İsimleri ve Buldukları Yer

Câmii İsimleri	Buldukları Yer
Debbağ Efendi Câmii	Bostancı Mahallesi
Ömeriyye Câmii	Ammu Mahallesi
Ferhadiye Câmii	Akyol mahallesi
Alaybeyi Câmii	Alaybeyi Mahallesi
Kozancı Câmii	Kozanlı Mahallesi
Ali Neccâr Câmii	Tabakhane
El-Hacc Ali Ağa Câmii	Boyacı Mahallesi
Tahtânî Câmii	İbn-i Şeker Mahallesi
Mehmed Paşa Câmii	Tarla-i Atik Mahallesi
Şeyh Câmii	Şehreküstü Mahallesi
Hacı Nâsır Câmii	Arasa Çarşısı
Alaüddeve Câmii	Seng-i Hoşkadem Mahallesi
El-Hacc Ebubekir Bey Câmii	Kürtünciyan Mahallesi
El-hâce Câmii	Kurb-ı Molla Ahmed Mahallesi
Bostancı Câmii	Bostancı Mahallesi
Kesikbaş Ali Ağa Câmii	
Câmii'n-Nur	Tarla-i Atik Mahallesi
Bey Câmii	Bey Mahallesi
Gergerîzâde Halil Çavuş Câmii	Tarla-i Cedîd Mahallesi
Şirvani Câmii	Tevbe Mahallesi
Ahmed Çelebi Câmii	
Kemaleddin câmii	Boyacı Mahallesi
Karagöz Câmii	Hoşkadem Mahallesi

Şeyh Fethullah Câmîi	Şehreküstü Mahallesi
İhsan Bey Câmîi	İhsan Bey Mahallesi
Eymir Ağa Câmîi	Câbi Mahallesi
Ömer Şeyh Câmîi	Kürtünciyan Mahallesi

Tablo 12. Mescit İsimleri ve Buldukları Yer

Mescit İsimleri	Mescidin Bulunduğu Yer
Emir Hoca Mescidi	Akyol Mahallesi
Ağa Mescidi	Gülşeni Mahallesi
Hüsameddin Mescidi	Kürtünciyan Mahallesi
Ağa Mescidi	Gülşeni Mahallesi
Mağaracık Mescidi	Seng-i Nakkaş Mahallesi
Develi Mescidi	Ammu Mahallesi
Hamza Bey Mescidi	Kaya Sokağı Mahallesi
Develi Mescidi	Ammu Mahallesi
Çelebizâde Mescidi	Çukur Mahallesi
Fethiye Medresesi içindeki mescit	Eskihamam civarında

Yukarıdaki tabloda yer alan bu bilgiler sayesinde daha önce kurulmuş câmîi veya mescit vakıflarının takibini yapmak mümkün olabilecektir. Değerlendirilen süreçte, Antep'te kurulan vakıflarla birlikte bazı istisnalar dışında tüm vakıflar kuruldukları amaçlar doğrultusunda medeniyetimizin en önemli unsurlarından birisini teşkil etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Gaziantep Şer'îyye Sicilleri: 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873.

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmed (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul.

Çam, Nusret (1989). *Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çam, Nusret (1989). "Gaziantep Câmilerinde Minber Problemi ve Muteharrik Minberler", *Belleter*, 205, Ankara:1683-1694.

Çam, Nusret (1990). *Gaziantep Boyacı Câmîi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çam, Nusret (2000). *Gaziantep'te Türk Mimari Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Çınar, Hüseyin (2000). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul.

Güzelbey, Cemil Cahit (1984). *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep.

Kazıcı, Ziya (2004). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul.

- Kavaklı, Sibel (2012). "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XX/1, Kastamonu: 313-326.
- Köprülü, Bülent (1951). "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4, Ankara: 479-518.
- Köprülü, M. Fuad (2005). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kuban, Doğan (1968). "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 3, İstanbul: 53-73.
- Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: s. 577-580.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1988). "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 20, Ankara: 403-409.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1993). "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara: 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yüksel, Hasan (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.